

El currículum de ciències socials i la construcció identitària

Montserrat Oller Freixa

Montserrat.Oller@uab.cat Universitat Autònoma de Barcelona

«És innegable que el que determina la pertinença d'una persona a un grup donat és essencialment la influència d'altri; la influència dels qui té a prop -pares, compatriotes, correligionaris-, els quals intenten fer-se'l seu, i la influència dels qui té enfront, els quals s'esforcen per excloure'l. Cadascú de nosaltres ha d'obrir-se pas entre els camins en què és empès i els que li són prohibits o plens de trampes sota els peus; ningú no és de cop si mateix, ningú no es limita a *prendre consciència* del que és, sinó que esdevé el que és; no es limita a *prendre consciència* de la seva identitat, sinó que l'adquireix a poc a poc.

L'aprenentatge comença molt aviat, des de molt petits. Cadascú és modelat, voluntàriament o no, pels seus, els quals el formen, li inculquen creences familiars, ritus, actituds, convencions, la llengua materna, és clar, i també terrors, aspiracions, prejudicis, rancúnies, així com sentiments de pertinença i de no pertinença»

Amin Maalouf 1996: 35

La consciència identitària es configura a partir de les diferents influències que les persones reben al llarg de la vida. L'escola té un paper en el desenvolupament d'aquesta consciència identitària en els infants i joves que forma i les seves propostes queden reflectides en el currículum.

En aquest article es pretén analitzar quina és la formació que a les escoles i instituts de Catalunya s'estableix quant al concepte de nació, tenint en compte quin és el passat més immediat per poder aprofundir en la situació actual i reflexionar per decidir quin ha de ser el futur.

1. El passat recent: la transmissió d'una identitat catalana

Elaborar un currículum per part de les autoritats polítiques que gestionen l'ensenyament, significa sempre fer evident quina és la intencionalitat que aquests atorguen a l'educació dels infants i joves. El currículum, doncs, respon a una qüestió única: què es vol que les joves generacions coneguin? Què es pensa que han de saber per poder actuar en un futur proper? Cap a on volem que vagi la societat i per tant quins valors cal promoure en els infants i joves? Aquestes i altres qüestions fan del currículum «un instrumento al servicio de los políticos» (Pagès, 1999: 46), és a dir un instrument amb una forta càrrega ideològica. Per a l'administració educativa es tracta

només de saber escollir bé la formació escolar la missió de la qual «és fabricar súbdits lleials que no posin en dubte l'ordre social existent»¹.

Des d'aquesta perspectiva quan ens atansem al coneixement social, les opcions ideològiques prenen un relleu especial. La història, la geografia i la ciutadania són veritables eines al servei d'uns sentiments que els governs volen vigilar i controlar. Atesa la complexitat del coneixement social i la diversitat d'interpretacions possibles, sovint s'opta per un coneixement que mobilitzi i articuli una manera de ser més que una manera de pensar.

Aquesta és la perspectiva que impregna els currículums des del segle XIX, amb matisacions diferents, però sempre dictades des dels grups que ostenten el poder. D'acord amb això, el currículum esdevé un instrument polític per a la cohesió d'un determinat model social quan hauria de ser una eina per a la construcció de coneixement científic.

Si tenim en compte que en el nostre passat recent va haver-hi una dictadura, l'ús del currículum con a eina de control ideològic és àmpliament defensat i reforçat durant l'etapa franquista (Fontana, 2005; Pagès, 2009). La llengua, la mitologia, l'ètnia, la territorialitat, l'exclusió de visions alternatives i la guerra com a fenomen d'unió per a la defensa d'uns interessos comuns eren, entre d'altres, algunes de les finalitats del coneixement social que s'explicitaven en el currículum.

Amb l'adveniment de la democràcia (1975) hi ha un intent de canviar el sistema educatiu i els continguts curriculars per passar pàgina de la dictadura franquista. La Constitució de 1978 que donava pas a les diferents autonomies i l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (1979) va permetre el traspàs de les competències educatives al govern de la Generalitat de Catalunya, que va assumir la responsabilitat d'elaborar el currículum des d'aquell moment, tot i haver de respectar el Decret de Mínims o uns determinats continguts marcats per l'estat central i d'obligat compliment. Cada autonomia podia ampliar i completar aquests continguts mínims per configurant així el currículum propi.

Pel que fa al coneixement social, Pagès (2009) assenyala que els continguts d'ensenyaments mínims en el cas de l'educació secundària «eran muy abiertos. Se anunciaban los grandes contenidos pero no se organizaban por cursos y se dejaba a los centros una amplia autonomía para su concreción y secuenciación». Tot i això, segons senyala aquest autor, els continguts històrics es presentaven cronològicament, tenien una visió eurocèntrica i no existien pobles ni cultures diverses.

A aquesta visió cal afegir-hi les particularitats del currículum de Catalunya que explícitament posa de relleu que aprendre ciències socials té una funcionalitat ideològica al servei de la nació catalana probablement per a contrarestar el currículum de l'època franquista. Alguns exemples:

«Els continguts de l'àrea de ciències socials no s'han d'adreçar a uns individus i societats abstractes; s'han de dirigir als joves ciutadans de Catalunya. Per tant,

1. PARENTI (2003), citat per Fontana (2005).

les característiques plurals i diverses de la nació catalana, així com la seva història, han de vertebrar i ser presents de manera irrenunciable en la configuració dels continguts de l'àrea» (Disseny curricular. Ensenyament secundari obligatori - 1989. Introducció)

«Reconèixer el paper de la història com a font d'arrelament nacional» (Disseny curricular. Ensenyament secundari obligatori - 1989. Objectius generals).

Què significava aquest model curricular? Probablement es tractava de canviar de *nació*. Si durant la dictadura el model era el de la *nació espanyola*, la democràcia portava el *nacionalisme català*. La idea de nació catalana era confrontada a la nació espanyola. Aquest fet és clarament evident pel que fa a l'ensenyament de la història, quedant més desdibuixat quant a l'ensenyament de la geografia, però l'enfocament i la metodologia eren similars: continguts factuais, racionalitat positivista i romàntica o el predomini de la cronologia històrica i la descripció geogràfica. A més, la gran quantitat de continguts a ensenyar i aprendre no deixava una altra opció al professorat que la de convertir-se en transmissors dels fets per tal que els alumnes els poguessin memoritzar. Era el model que Fontana (2005) descriu com el propi dels estats nació dels segles XIX i XX que transmetia el coneixement considerat *oficial* i en cap cas tenia en compte la interpretació i valoració dels fenòmens.

Aquest model curricular adoptat era un currículum obert. Això va permetre que una part del professorat de ciències socials apliqués uns criteris que prioritzaven l'ensenyament de la geografia i de la història amb la finalitat d'ensenyar als infants i joves a analitzar els fets del present i del passat i a valorar-los críticament, és a dir deixant de banda la càrrega identitària i utilitzar les ciències socials com una eina per ensenyar a pensar.

Posteriorment, amb l'arribada de la dreta al poder (1996) es va obrir novament el debat sobre el currículum de ciències socials, especialment pel que fa referència a la història. En efecte, la dreta no podia permetre que els currículum de Catalunya deixés de banda la nació espanyola, per la qual cosa es modifica el Decret dels Ensenyaments Mínims que calia respectar obligatòriament, per tal que la història oficial *espanyola* formés part novament dels continguts curriculars de totes les autonomies, tant a l'educació primària com a la secundària.

Però, a més, es va acabar amb el currículum obert, establint per decret a tota l'escolaritat obligatòria no només què cal ensenyar sinó en quin moment, és a dir en quin curs cal fer-ho, anul·lant així el marge de llibertat que tenia el professorat per decidir de quina manera organitzava els coneixements a ensenyar i com establia les seqüències d'aprenentatge. Catalunya, tot i mostrar el seu descontentament, va adaptar-se a la nova proposta. Això va significar ampliar la llista del coneixement social a ensenyar, afegint més continguts factuais a la llarga llista anterior.

2. El currículum actual: un nou enfocament i alguns obllits.

Els canvis polítics a nivell d'estat esdevinguts el 2004 van suposar l'elaboració d'una nova proposta curricular que es va materialitzar al 2006 amb una llei estatal, la Llei Orgànica d'Educació (LOE), amb la intenció de proporcionar: una educació de qualitat a tots els ciutadans de tots els nivells educatius (qualitat i equitat), la necessitat de compartir amb tota la comunitat educativa l'educació (esforç) i la convergència amb els sistemes educatius europeus per preparar als joves per viure en una societat del coneixement i poder respondre als seus reptes.

Aquesta llei va comportar nous currículums que en el cas de Catalunya es van concretar el 2007. Es tractava d'un currículum organitzat per competències entre les quals hi ha la competència social i ciutadana que pretén que els infants i joves comprenguin la realitat en la que viuen, sàpiguen afrontar la convivència, els conflictes i el judici ètic i tinguin criteri propi «per construir la pau i la democràcia per adquirir actituds constructives, solidàries i responsables» complint amb els seus drets i obligacions.

Si ens fixem amb els objectius de l'etapa, tant a l'educació primària com a la secundària es fa explícita la finalitat identitària:

«g) Conèixer, valorar i estimar l'entorn natural, social i cultural més proper, reforçant així el sentiment de pertinença i arrelament al país i la capacitat d'extrapolar aquests coneixements al món en general; comprendre, a partir de l'observació de fets i fenòmens senzills, els principals mecanismes que regeixen aquest entorn per tal de ser capaç de prendre compromisos responsables per mantenir-lo o introduir-hi elements de millora». (Currículum educació primària - 2007).

«f) Conèixer, valorar i respectar valors bàsics i maneres de viure la pròpia cultura i altres cultures i respectar-ne el patrimoni artístic i cultural.

g) Identificar com a pròpies les característiques històriques culturals geogràfiques i socials de la societat catalana i progressar en el sentiment de pertinença al país». (Currículum educació secundària - 2007)

Si ens fixem en els continguts, també tant a l'educació primària com a la secundària se situa la importància i finalitats d'aquests coneixements per a la formació de les identitats:

«...els coneixements històrics de l'educació primària han de permetre a l'alumnat ubicar la seva pròpia història en el temps social i relacionar el passat amb el present i el futur, situar-se davant dels grans períodes de la història de Catalunya i Espanya, sense oblidar alguns esdeveniments mundials, en especial dels segles XIX, XX i XXI, utilitzar tota mena d'informacions, evidències i fonts per construir relats i narracions històriques sobre situacions o problemes concrets i, finalment, elaborar projectes relacionats amb la difusió i la conservació del

patrimoni local» (Currículum educació primària - 2007. Estructura dels continguts del medi social i cultural - història)

«La consciència històrica entesa com la capacitat de pensar-se com a ésser històric i de donar sentit al passat. És fonamental per a la construcció de les identitats personals i socials dels joves i per saber-se membres d'un grup o col·lectiu amb el qual comparteixen una història, un territori, unes tradicions i una determinada visió del món». (Currículum educació secundària - 2007. Estructura dels continguts)

La característica més important del currículum actual a Catalunya és el punt de partida notablement diferent al de l'etapa anterior. En aquest cas no hi ha una adscripció a una posició nacionalista, no es parla de *nació* de manera explícita sinó que es parla de desvetllar la consciència ciutadana dels infants i joves per bastir una construcció complexa i plural del món, respectant la llibertat per a les opcions personals relacionades amb la construcció del futur. Aquesta visió segurament ens permetria arribar al que Fontana expressa:

«Contra la història dels reis –que és la que convé a la creació de les conviccions patriòtiques que utilitza l'estat-nació– hem de recuperar la de la societat, reintegrant en el relat els conjunt d'homes i dones comuns que van acabar fent el que són els països en què vivim, amb totes les seves tares, sense deixar de banda els tradicionalment exclosos, com han estat, entre nosaltres, musulmans, conversos o moriscos. O, més en general, aquestes altres gran excloses que han estat les dones» (Fontana, 2005: 30)

També cal esmentar altres característiques de la proposta, entre d'altres el fet d'aprofundir en els canvis i continuïtats de les societats, l'equilibri entre escales (local, catalana, espanyola i global), el temps passat i el futur o la consciència de diferents cultures i la riquesa de la diversitat, reconeixent-la i respectant-la.

Més recentment (2009), el Parlament de Catalunya va aprovar la Llei d'Educació de Catalunya (LEC) que constitueix un model propi d'educació amb la intenció de donar resposta a les necessitats de la societat actual. Considera que l'educació és el tema fonamental d'una comunitat nacional perquè suposa el creixement del capital social i és l'element de cohesió social i cultural. Entre els seus principis rectors es fa explícit « el conreu del coneixement de Catalunya i l'arrelament dels alumnes al país i el respecte a la convivència » i de forma més específica es fa esment de « la capacitació per exercir la ciutadania ». El currículum s'orienta cap a aconseguir els següents objectius (Llei d'Educació de Catalunya - LEC - 2009).

«b) Capacitar els alumnes per a comprendre llur entorn i per a relacionar-s'hi d'una manera activa, crítica, cooperativa i responsable.

c) Aconseguir que els alumnes assoleixin el coneixement de les característiques socials, culturals, artístiques, ambientals, geogràfiques, econòmiques, històriques i lingüístiques del país, i també el coneixement d'altres pobles i comunitats.

g) Capacitar els alumnes per a l'exercici de la ciutadania, amb respecte als drets i les llibertats fonamentals de les persones i als principis bàsics de la convivència democràtica».

Però en aquesta nova formulació curricular també hi ha obllits. Si, com ja hem dit anteriorment, les competències, la formulació dels objectius, les orientacions metodològiques i per a l'avaluació, incorporen una nova visió de la consciència identitària, no es comprèn com s'ha seguit optant per un currículum tancat que prescriu els diferents temes a ensenyar a cada curs. La professionalitat del professorat sembla quedar qüestionada per les autoritats que han dissenyat els nous currículums.

3. Quin és el paper de la geografia en la construcció del concepte de nació?

És indubtable que en analitzar de quina manera es construeix la nació s'ha d'esmentar el paper influent de la història. Però aquesta construcció no es pot atribuir només a una disciplina sinó que la consciència identitària dels infants i joves es forma a partir d'estudiar i plantejar a l'aula, temes, problemes o preocupacions que hi ha a la societat des de perspectives pluridisciplinars, orientant aquest estudi al coneixement del processos que afecten al conjunt de les societats amb unes característiques culturals comunes i la democràcia com a horitzó de futur.

Entendre la nació vol dir analitzar el fenomen tenint en compte perspectives polítiques, jurídiques, històriques, geogràfiques, demogràfiques, socials, econòmiques, culturals,... és a dir cal estudiar-la a partir dels diferents processos que afecten a les societats amb unes característiques culturals, uns vincles socials comunitaris i amb una perspectiva democràtica per al futur. És a partir d'aquesta visió que els alumnes podran conceptualitzar, comparar, analitzar, classificar, diferenciar,... és a dir tindran eines per trobar el que és essencial del que és secundari o accessori i aconseguir així la comprensió de la nació, descodificant la complexitat que té i construint coneixement sobre les identitats.

En la conceptualització de la nació cal tenir present la importància de les diferents ciències socials. Des d'aquesta perspectiva, el paper de la geografia en la construcció identitària es deriva de diferents aportacions que es poden sintetitzar en:

- La geografia estudia el paisatge entès com «la projecció cultural d'una societat en un espai determinat» (Nogué, 1991: 88), un lloc d'identificació col·lectiva i centre de significats que expressa, pensament, idees i emocions variades i diverses.
- La geografia permet entendre com la relació entre les societats humanes i l'espai, han anat transformant el territori. A la vegada, aquesta configuració espacial contribueix en les estructures socials.
- La geografia permet comprendre el dinamisme dels espais locals, comarcals, nacionals, mundials en els quals hi ha elements que permaneixen, d'altres que evolucionen i d'altres que canvien. Aquesta modificació es produeix per efecte

de fenòmens naturals i quan canvien els modes de producció, les relacions socials, els contextos culturals, històrics o les maneres d'intervenir sobre el territori.

- La geografia és una aportació per a la cohesió d'una societat reforçant uns sentiments de pertinença al territori (local, comarcal, nacional, mundial) i una opció de vida en comú on tenen cabuda totes les persones a les quals proporciona punts de referència amb els que poden identificar-se.
- La geografia és important per a la formació identitària dels joves. Planteja fenòmens socials rellevants, analitza les seves causes i reflexiona sobre les seves conseqüències, els ensenya a pensar per sí mateixos i la reflexió i el diàleg permet fomentar actituds socials responsables. És el que Nogué i Romero (2006: 48) expresen com:

«el saber geogràfic és hoy mas relevante que nunca. Los ciudadanos y las ciudadanas que saben pensar el espacio, que han aprendido a pensar el espacio, son más libres. Y aun lo serán más si les enseñamos a centrar la atención en la comprensión de procesos y problemas y a penetrar en lo invisible, lo intangible y lo efímero»

4. Conclusions

La nació és una realitat complexa. Tot i que no és només l'escola qui desenvolupa la consciència identitària en els infants i joves, cal tenir present quin és el seu paper en aquesta formació. Per això cal que el professorat tingui en compte que:

- La identitat és un concepte social i construït. És un concepte variable que concilia el particular i l'universal.
- La construcció de la identitat és fruit de pertinences múltiples que s'han forjat a través de la història.
- Per construir la identitat és necessari el rebuig explícit de les visions excloents, totalitàries i violentes que sovint han estat objecte d'adoctrinament, també des de l'escola tot i ser un espai públic per a tothom. Cal partir d'un concepte de societat oberta, incloent, integradora, democràtica i pacífica. En paraules Maalouf :

«...el futur d'un país no pot ser una simple prolongació de la seva història; seria molt trist que un poble, sigui quin sigui, venerés la seva història més que no pas el seu futur, un futur que s'ha de construir amb un cert esperit de continuïtat, però tenint en compte profundes transformacions i aportacions externes significatives, com també fou així en els grans moments del passat»

Amin Maalouf 1996: 55

- La identitat ha de ser un ens viu que suma altres identitats i que és dinàmic, però també inestable.

- El repte del professorat ha de ser com fer viure una idea d'identitat integradora, exponent d'una realitat futura i desitjable que harmonitzi el dret a ser diferent amb el dret a ser allò que s'és. Som el que podem imaginar que serem.
- No es tracta només d'informar sinó de promoure actituds volitives per a la construcció de la identitat. Les identitats nacionals es configuren no pas apel·lant a les passions o amb la confrontació amb altres identitats i nacions, sinó en la voluntat de construir una societat millor i més cohesionada a partir del progrés material i de posicions ètiques.
- Calen recerques que aprofundeixin de quina manera es construeix el concepte de consciència identitària, de nació.

Bibliografia

- COLOMINES, A. (2006) «Las naciones sin estado». In NOGUÉ, J-ROMERO, J. (Eds) *Las otras geografías*. València: Tirant lo Blanch, 2006, p. 113-138.
- FONTANA, J. *La construcció de la identitat*. Barcelona: Base, 2005.
- GENERALITAT DE CATALUNYA *Disseny curricular. Ensenyament secundari obligatori*. Departament d'Ensenyament, 1989.
- GENERALITAT DE CATALUNYA *Llei d'Educació de Catalunya*. DOGC, n°. 5422 – 16/07/2009.
- GENERALITAT DE CATALUNYA *Currículum educació primària*. Departament d'Educació, 2009.
- GENERALITAT DE CATALUNYA *Currículum educació secundària*. Departament d'Educació, 2009.
- GUYON, S.-GUILLON-TUTIAUX-, N. «La construction d'un concept par les élèves : Le concept de nation». *Colloque INRP*, 1991, p. 269-276.
- GUYON, S.-MOUSSEAU, M. J.-TUTIAUX-GUILLON, N. *Des nations à la Nation. Apprendre et conceptualiser*. Institut National de Recherche Pédagogique, 1993.
- MAALOUF, A. *Les identitats que maten*. Barcelona: La Campana, 1999.
- NADAL, F. «Los nacionalismos y la geografía». *Geocrítica, cuadernos de crítica humana*, 1990, n° 86.
- NOGUÉ I FONT, J. *Els nacionalismes i el territori*. Barcelona: El Llamp, 1991.
- NOGUÉ, J-ROMERO, J. «Otras geografías, otros tiempos». In NOGUÉ, J-ROMERO, J. (Eds) *Las otras geografías*. València: Tirant lo Blanch, 2006, p. 15-50.
- PAGÈS BLANCH, J. «Anàlisi crític de las historias que se cuentan: currículum de la Generalitat de Catalunya». In MAYORAL, V. et al.: *Nacionalidad, Historia y Educación*. Madrid: Fundación Cives, 1999, p. 41-61.
- PAGÈS BLANCH, J. «L'école et la question nationale en Catalogne (XVIIIe-XXe siècle)». *Revue Histoire de l'Éducation*, 2010, n° 126, p. 77-95.
- PAGÈS BLANCH, J.- GONZÁLEZ MONFORT, N. «L'ensenyament de les ciències socials, de la geografia i de la història i la formació de les identitats». In PAGÈS, J. -GONZÁLEZ, N. (coords.) *La construcció de les identitats i l'ensenyament de*

- les Ciències Socials, de la Geografia i de la Història*. Bellaterra: Documents de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2010, p. 13-27.
- STOREY, D. «Geography and national identity». *Geography Review*, 2004, p. 28-33.
- ZEVIN, J.-CORBIN, S. S. «Measuring Secondary Social Studies Students' perceptions of Nations». *The Social Studies*, 1998, vol. 89-1, p. 35-38.